

İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK BİR ZORBALIK KARŞITI PROGRAM UYGULAMASI: OKULU ZORBALIKTAN ARINDIRMA PROGRAMI

AN IMPLEMENTATION OF AN ANTI-BULLYING PROGRAM FOR
ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS: BULLY PROOFING YOUR SCHOOL

Hülya KARTAL¹
Asude BİLGİN²

ÖZ

Günümüzde artık pek çok ilköğretim öğrencisi için okul güvenli bir yer değildir. Öyle ki, çocukların bir kısmı günlerini zorbalardan korkarak geçirirler. Bu çocuklar kantin, tuvalet veya oyun bahçesine gitmekten korkarlar çünkü orada zorbalardan tarafından (daha önce – önceden) rahatsız edilmişlerdir. Zorbalık güçlerdeki dengesizlikle ortaya çıkan bir tür saldırgan davranıştır. Zorbalıkta baskın kişi(ler) kasıtlı olarak ve tekrarlı biçimde daha az baskın olan kişiye zarar verir(ler). Bu saldırgan davranış, fiziksel olarak (örneğin; tekmeleme, vurma) veya sözel olarak (örneğin; isim takma) gerçekleşebilir. Doğrudan veya dolaylı olabilir. Zorbalığın en önemli uzun dönemli etkisi şiddet ve gücün yanlış kullanımınıdır. İlköğretimdeki zorbalık davranışı ile ilerleyen yıllarda ortaya çıkan suçluluk arasında yüksek bir ilişki saptanmıştır. Ancak erken dönemde yapılacak zorbalığı önleyici veya zorbalık karşıtı programlarla bu olumsuz etkiler en aza indirilebilir veya ortadan kaldırılabilir. Bu çalışmanın amacı da bir zorbalık karşıtı program uygulamasının ilköğretim öğrencileri üzerindeki etkililiğinin belirlenmesidir. Zorbalığın türü ve sıklığına, zorbalığa karşı yaptıklarına ve okul iklimine yönelik öğrenci görüşlerinde ön ve son testler arasında ortaya çıkan anlamlı ve olumlu değişiklikler kısa süreli ve sadece öğrenciye odaklanmış bir çalışmanın bile olumlu sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu durum gelecek çalışmalar için umut verici olarak kabul edilebilir.

Anahtar Sözcükler: İlköğretim Okullarında Zorbalık, Zorbalık Karşıtı bir Program

ABSTRACT

School is not a safe place for many elementary school students. They spend much of their time being afraid of bullies. They are frightened of going to the playground, toilet or canteen because they have been bullied there. Bullying is a kind of aggressive behavior defined as the inequality of power of the parts. A dominant person (people) hurts another person (people) who is less powerful - on purpose and repeatedly. This aggressive behavior may be realized physically (for example; kicking, pushing), or verbally (name calling, teasing). It may be performed directly or indirectly. The most important long term effect of bullying is violence and the wrongful use of power. A high correlation is found between bullying behavior in elementary school and criminal behavior observed in adulthood. However, these negative effects of bullying can be minimized or diminished by means of implementation of programs in the early years of school that have been developed for preventing bullying. This study intends to reveal the effectiveness of an anti-bullying program on elementary school students. The significant and positive changes between the pre and post test scores about the kind and frequency of bullying, and the responses of students against bullying and the opinions related to school climate, showed that even a short term and only student-oriented program revealed quite positive outcomes. This situation may be accepted as promising for the future.

Key Words: Bullying in elementary school, anti-bullying program.

¹ Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü. E-posta : hkartal@uludag.edu.tr

² Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü. E-posta : asudebilgin@uludag.edu.tr

GİRİŞ

Zorbalık saldırganlık sınıfında yer alan görece yeni, işe vuruk bir çalışma alanıdır. Davranış bilimlerinde saldırganlık, kasıtlı olarak zarar verme veya acıtma amacıyla gerçekleştirilen davranış/ların ortaya çıkardığı durum olarak tanımlanmıştır. Kişinin sahip olduğu eşyalara zarar verme gibi her türlü yıkıcı davranış da saldırganlık olarak sınıflanır Saldırganlık açık ya da örtülü, şiddetli ya da hafif, özel ya da genel, tepkisel ya da planlı, görünür bir nedene bağlı ya da açık bir nedene bağlı olmadan, sözel veya fiziksel olabilir. Hangi biçimde olursa olsun, eğer davranış zarar verme niyetiyle yapılmışsa karşısındakini incitmemiş veya acı vermemiş bile olsa saldırganlık olarak nitelenir. Öte yandan kazara karşısındakini inciten veya acı veren davranış saldırganlık değildir. Saldırganlığın iki temel grupta ele alınabileceğine dair genel bir kabul vardır. Birinci grubu düşmanlık içeren, duygusal ve öc alma biçimindeki saldırganlık oluştururken, bunun karşıtı olan ikinci grubu araçsal, amaçlı ve yağmalama yönelimli saldırganlık oluşturmaktadır (Behar, Hunt, Ricciuti, Stoff, & Vitiello, 1990). Price ve Dodge'a (1989) göre birinci gruptaki tepkisel saldırganlık tehdit olarak algılanan bir durumda gösterilen savunma tepkisidir ve durumun bilişsel değerlendirmesini yapmak yerine öfke davranışlarıyla belirlenir. İkinci grupla ilgili olan planlı saldırganlık daha çok belli bir amaca yönelik, önceden düşünülmüş davranışlar içerir. Sosyal öğrenme açısından ele alındığında planlı saldırganlık belli bir amaca ulaşmak için etkili yolun öğrenilmesi anlamına gelir. Örneğin, bir nesneyi elde etmek için kullanılan ve başarılı olan bir davranış benzer durumlarda gene kullanılır. Zorbalık ise, kurbanın korkmasına, acı çekmesine neden olan, taraflar arasında güçlerde dengesizliğin olduğu, güçlü çocuğun ondan daha az güçlü olana baskı yaptığı, kurban tarafından gelen kışkırtmanın olmadığı ve aynı çocuklar arasında tekrarlı olarak yapılan fiziksel, sözel ve psikolojik saldırıları içerir (Nansel ve diğ., 2001).

Zorbalıkla ilgili çalışmalar 1970'lerin sonlarında özellikle Norveç, İsveç ve Finlandiya'da başladı. Özellikle Norveç'li araştırmacı Dan Olweus'un 1978'de yayınlanan *Okullarda Saldırganlık* isimli kitabı zorbalıkta dönüm noktası kabul edilir. Son yıllarda bu çalışmalar İngiltere, Avusturalya ve A.B.D'de artmıştır. Araştırmacılar arasında zorbalığın tanımıyla ilgili tam bir birlik yoktur. Kimileri zorbalığı diğerlerine yönelik kasıtlı saldırgan davranışlar olarak tanımlarken, kimileri bu tür davranışların zorbalık olarak kabul edilmesi için düzenli olarak tekrar edilmiş olması gerektiğini ifade etmektedir (Griffin & Gross, 2004). En sık kullanılan tanım Olweus'un (1987) tanımıdır: "Bir kişi, diğer bir kişi veya kişiler tarafından kasıtlı, tekrarlı ve en azından bir süre devam eden olumsuz davranışlarla karşı karşıya bırakılıyorsa bu kişinin zorbalığa uğradığı söylenebilir". Olumsuz davranışlar niyetli olarak bir kişiyi inciten, rahatsız eden veya bunu yapmaya çalışan davranışlar olarak açıklanmıştır. Bu tanım rasgele saldırgan davranışı zorbalıktan ayırmamızı sağlar (Griffin and Gross, 2004).

Zorbalık güçlerdeki dengesizlikle ortaya çıkan bir tür saldırgan davranıştır. Baskın kişi(ler) kasıtlı olarak ve tekrarlı biçimde daha az baskın olan kişiye zarar verir(ler). Bu saldırgan davranış, fiziksel olarak (örneğin; tekmeleme, vurma) veya sözel olarak (örneğin; isim takma) gerçekleşebilir. Doğrudan veya dolaylı olabilir. Doğrudan zorbalık vurma, itme, alay etme, tehdit etme, diğerinin sahip olduklarına zarar verme gibi açık saldırıyla gerçekleşir. Dolaylı saldırganlık ise saldırgan ve kurbanın doğrudan karşılaşmasını gerektirmeyen sosyal gruptan dışlama, dedikodu yayma, utandırma gibi davranışlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Böylece kurbanın o grup içinde statüsü ve diğerlerinin onu algılama şekli değiştirilir. Bu tür saldırganlık doğrudan saldırganlık kadar zarar vericidir, ancak psikososyal araştırma alanına son yıllarda girmiştir (Connor, 1998).

Zorbalık normal çatışmadan farklıdır. Çatışma etkileşimin kaçınılmaz sonucudur ve her gelişim aşamasında karşımıza çıkar. Saldırganlık tüm yaşlarda çatışmaların bir parçası olarak bulunabilir. Ancak bu her çatışmada da zorba-kurban ilişkisi olduğu anlamına gelmez. “Zorbalık” bir kurban üzerinde yoğunlaşan *tekrarlı olumsuz* davranışlardır. Zorbalıkta fiziksel, duygusal veya bilişsel güç dengesizliği vardır ve kurban kendini savunmada sıkıntı çekmektedir. Zorbalık değişik düzeylerde duygusal etkilerle belirlenir. Kurban genellikle çekingenlik, ağlama veya öfke davranışları gösterir. Zorbanın en tipik duygusal davranışı ise duygudaşlık (empati) kurmakta zorluk çekmesidir.

Zorbalığın en önemli uzun dönemli etkisi şiddet ve gücün yanlış kullanımudur. İlköğretimdeki zorbalık davranışı ile ilerleyen yıllarda ortaya çıkan suçluluk arasında yüksek bir ilişki saptanmıştır (Olweus, 1993). Aynı zamanda zorbalık kurbanlarının yetişkinlikte kendine güvenlerinin düşük olması eğilimi geçerlidir (Byrne, 1994).

Zorbalığın Sıklığı

Pek çok ilköğretim öğrencisi için okul güvenli bir yer değildir. Çocukların bir kısmı günlerini zorbalardan korkarak geçirirler. Bu çocuklar kantin, tuvalet veya oyun bahçesine gitmekten korkarlar çünkü orada zorbalardan tarafından daha önce rahatsız edilmişlerdir. Öğretmenler zorbalığı genellikle ya fark etmezler ya da müdahale etmezler (Jarrett, 2001).

Olweus (1991) 7–16 yaşlarındaki 130.000 okul çocuğunu inceleyerek gerçekleştirdiği çalışmasında öğrencilerin %5-9'unun düzenli olarak zorbalığa uğradığını rapor etmiştir. İngiltere’de yapılan bir survey çalışmasının sonuçları 11-16 yaşlarındaki 4700 çocuğun % 75 ‘inin fiziksel olarak zorbalığa uğradığını ortaya koymuştur (Glover, 2000). Avustralya’da Rigby (1997) 25.000 okul çocuğu ile çalışarak yedi öğrenciden birinin haftada en az bir kez zorbalıkla karşılaştığını yazmıştır. İrlanda’da O’Moore and Hillery (1989) örneklemelerinin %43’ünün *bazen* zorbalık yaptıklarını rapor ettiğini bildirmiştir. İngiltere’de Smith (1991) ilköğretim öğrencilerinin % 8’inin, orta öğretim öğrencilerinin ise % 10’unun diğer öğrencilere haftada bir kez veya

daha fazla zorbalık yaptığını itiraf ettiğini yazmıştır. Zimbabve’de Zindi (1994) öğrencilerin % 16’sının sık sık ve % 18’inin haftada bir kez zorbalığa uğradığını raporlaştırmıştır.

Amerika Birleşik Devletlerinde Hazler (1996)’in çalışmasında, öğrencilerin % 75’i zorbalığa uğradığını bildirmiştir. Bu öğrencilerin % 90’ı bu nedenle kimi problemler yaşadıklarını, %20’si ise çok ciddi problemler yaşadıklarını söylemiştir (Akt: Merrell, 2001). Perry, Kusel ve Perry (1988) A.B.D.’de kurban durumunda olma oranının %10 olduğunu söylerken bu oran Kanada’da % 8 olarak belirlenmiştir (Ziegler & Rosenstein-Manner, 1991’den akt: Beran & Tutty, 2002). Juvonen ve diğerleri (2003) Amerika’daki ilk ve ikinci öğretim okullarındaki öğrencilerin % 20-30’unun zorbalıkla bir biçimde ilişkili olduğunu, bunun da 10 milyon çocuk anlamına geldiğini ifade etmiştir. Genel olarak bakıldığında kültürlerarası sıklık oranlarının birbirlerine benzer olduğu söylenebilir.

Zorba ve Kurbanların Cinsiyeti

Carney ve Merrell (2001) gerek zorba, gerek de kurban olarak erkek çocukların daha sık rapor edildiğini yazmıştır. O’Moore ve Hillery’e göre (1989) erkeklerin %12,5 ve kızların %5-6’sı sıklıkla zorbalığa uğramaktadır. Olweus (1993) kız kurbanların % 60’ının erkekler tarafından, sadece %20’sinin hem kız hem de erkekler tarafından zorbalığa uğradığını bulmuştur. Aynı örnekleme erkek çocuklar zamanlarının % 80’inde diğer erkek çocuklar tarafından zorbalıkla karşı karşıya bırakıldıklarını belirtmişlerdir. Bir başka çalışmada ise erkek çocuklar zamanlarının %73’ünde, kızlar ise %27’sinde zorbalıkla karşılaştıklarını söylemişlerdir (Hazler et al., 1991).

Öte yandan kızlar tarafından zorbalığa uğratılmış olma durumu erkekler tarafından rapor edilmiyor olabilir. Kültürel beklentiler bir erkeğin bir kız tarafından zorbalığa uğratılmasını onaylamaz (Bu özellikle Türkiye için geçerli olabilir.). Ancak veriler bu durumun sıklığının arttığını göstermektedir (Roberts, 1988). Jarrett (2001) erkeklerin daha çok fiziksel saldırganlık, kızların ise duygusal saldırganlık kullandığını öne sürmüştür. Marano (1995)’ya göre, kızlar erkeklere kıyasla öylesine incelikli ve karmaşık kötülük yapma biçimleri kullanırlar ki, bu nedenle kızların zorbalığını farketmek çok güç olabilir. Bu durum kız ve erkekler arasındaki kültürel ve biyolojik farklarla bağlantılı olabilir. Cinsiyet ve zorbalık davranışı arasındaki ilişkiyi netleştirmek için daha çok çalışmaya gerek vardır.

Zorba ve Kurbanların Yaşları

Zorbalar genellikle kurbanlarını yaşlıları arasından seçerler. Her iki grup da genellikle aynı yaşta ve aynı sınıfta olur. Büyük olasılıkla zorbalar iyi tanıdıkları kişileri kendilerine kurban olarak seçerler (Bidwell, 1997). Diğer yandan Smith, Madsen ve Moody (1999) kurbanların yaşları arttıkça, zorbalığa uğrama yüzdelerinin azaldığını öne sürmüştür. Lisede fiziksel zorbalık, ilköğretimdeki zorbalıktan çok daha düşük düzeydedir. Bunun

nedeni öğrencilerin toplumsal becerilerinin gelişmesi olabilir. Böylece bu araştırmacılar zayıf olana zorbalık yapmanın gelişimsel bir aşama olduğu hipotezini ortaya atmışlardır. Hazler (1996,) zorbalığın 9–15 yaşları arasında en üst düzeye çıktığını yazmıştır (Akt: Merrell, 2001). Eslea ve Rees'in (2001) örneklemelerinin %73'ü zorbalığa en sık 11–13 yaşları arasında uğradıklarını rapor etmişlerdir. Aynı araştırmacılar, fiziksel zorbalığın çocuklar büyüdükçe azaldığını ve çocukların sözel zorbalığı genellikle zorbalık olarak kabul etmediğinden rapor etmediklerini belirtmişlerdir.

Zorbaların Özellikleri

Zorbaların anne-babaları hakkında yapılan kimi çalışmalara göre zorbalar sert disiplin teknikleri aracılığı ile ve bedensel ceza alarak yetiştirilmişlerdir (Corney & Merrill, 2001). Zorbalar düşmanlık hisleriyle dolu, saldırgan, atak ve genellikle popüler kişilerdir. Olweus (1980) anne-babaların kullandığı saldırgan disiplin tekniklerinin ve ailelerin saldırganlığa gösterdiği esnekliğin çocukta saldırgan davranışın ortaya çıkma riskini arttırdığını savunmuştur (Akt: Bidwell, 1997). Bernstein ve Watson (1997) anne-babaların, çocuklarının tepkisel ve baskın karakterlerine ek olarak model olma yoluyla saldırgan davranışın artmasına neden olduklarını öne sürmüştür. Aynı zamanda bu yazarlar zorbaların duygudaşlık (empatik) gücünün çok zayıf olduğunu bulmuştur.

Corney ve Merrill (2001) zorbaların kendine güvenlerindeki yetersizliği bu yolla telafi etmeye çalıştıklarını söylemiştir. Ayrıca zorbalığın mutsuzluk, okulu sevmeme ve hatta depresyon ile ilişkisi hakkında kanıtlar vardır (Rigby & Slee, 1993: Aktaran: Griffin & Gross, 2004).

Öte yandan Rigby (1994) iki tür zorba olduğunu öne sürer: Biri saldırgan zorba, ikincisi pasif zorbadır. Pasif zorbanın niyeti kötü olmayabilir, fakat zorba bir grubun üyesi olarak kendisini zarar görmekten koruyabileceğini düşünür ve grubun etkin olmayan bir üyesi olur.

Kurbanların Özellikleri

Kurbanların fiziksel olarak zayıf, kendine güvenlerinin düşük, diğer çocuklardan daha duyarlı, kaygılı, mutsuz ve çekingen olduğuna inanılır (Marano, 1995). Zorbalık terminolojisinde iki tür kurbandan söz edilir. Birincisi pasif kurbandır. Bunlar utangaç, duyarlı, güvensiz ve aşırı korunmuş çocuklardır. Zorbalığa ağlayarak ya da kaçınarak tepki verirler ve durumdan çok etkilenirler. Kışkırtıcı kurbanlar ise daha az tanınırlar. Bunlar aynı zamanda saldırgan özellikler de gösterirler. Daha güçlü olanlar tarafından zorbalığa uğratılırken, kendinden daha güçsüz olanlara ise zorbalık yaparlar. Bazen etraflarındakileri o denli kışkırtırlar ki öğretmenler bile onların zorbalığa uğramayı hak ettiğini düşünür ve onları gerçek kurban olarak görmezler. Norveç örneğininin %10'u bu gruba özdeşleştirilebilir bulunmuştur (Olweus, 1994). Aynı zamanda zorba-kurban olarak da adlandırılan kışkırtıcı kurbanlar hiç sevilmezler ve diğer kurbanlardan daha

büyük riske sahip olarak kabul edilirler. Diğer taraftan kurban olma ile akran grubunun kabulü arasında olumsuz bir ilişki bulunmuştur (Perry, Kusel, & Perry, 1988). Üzerinde önemle durulması gereken bir diğer önemli nokta da özel eğitime ihtiyaç duyan çocukların pek çoğunun çok sık zorbalıkla karşılaştığı gerçeğidir (O'Moore & Hillery, 1989; Whitney, Nabuzoka, & Smith, 1992, Aktaran: Buchanan & Winzer, 2001).

Zorbalık, zorba, kurban ve seyirciler olmak üzere üç grubu içinde barındırır: Bu grubun ne zorba ne de kurban olan % 70-80'lik bölümü seyirciler olarak adlandırılır. Bunlar zorbalığa tanıklık eder ve kurbanın çaresizlik duygusunu paylaşırlar. Kurbanın kendine güveninin azlığı açıkça görülebilirken seyircilerde bu durumun üstü kapalıdır. (Carney, 2000). Diğer yandan ise bunlar, kimi zaman zorbalığa karşı kayıtsız kalıp zorbaya koro olarak hizmet ederler (Juvonen, 2003).

Zorbalığın Değerlendirilmesi

Zorbalık davranışı genellikle öğrencileri zorba ve kurban olarak sınıflamak üzere öğrencilerin kendi ifadelerine dayanan tekniklerle değerlendirilir (Schafer, Werner & Crick, 2002, Akt: Griffin & Gross, 2004). Kendini değerlendirme teknikleri, bu tekniklerin tüm dezavantajlarını taşır. Bunlara ek olarak öğretmenlerin raporları, gözlem sonuçları, akranları tercih ölçekleri de zorbalığın değerlendirilmesinde kullanılır.

Öğrenciler Zorbalığı Durdurmak İçin Ne Yaparlar?

Boulton ve Underwood (1992)'un çalışmasında öğrencilerin %41'i *bazen* zorbalığı durdurmaya çalıştığını söylemiş, %16'sı *asla* böyle bir şey yapmadıklarını belirtmiş ve %12'si *daima* diye cevap vermiştir. Bu grubun %31'i ise *zorbalığı durdurmak için ne yapacağını bilmediğini* belirtmiştir. Seyirci olmak öğrencilerin kimisini zorbalık davranışları için yüreklendirir. Bunların yanı sıra Ziegler ve Rosenstein-Manner (1991) öğrencilerin %33'ünün hoşlanmadıkları bir çocuğa zorbalık yapılırken katılabileceklerini söylediğini bildirmiştir (Akt: Bidwell, 1997).

Öğretmenler Zorbalığı Durdurmak İçin Ne Yaparlar?

Zindi (1994) öğrencilere bu soruyu sorduğunda % 41'i öğretmenlerinin *asla* bir şey yapmadığını, %33'ü *ara sıra* bir şeyler yaptıklarını ve sadece %18'i ise *hemen hemen daima* zorbalığı durdurmaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Buna karşılık aynı çalışmada öğretmenler *hemen hemen daima zorbalığı durdurmaya çalıştıklarına* ilişkin seçeneği öğrencilerden üç kat daha fazla işaretlemişlerdir. Ziegler ve Rosenstein-Manner (1991) öğrencilerin ifadesine dayanarak öğretmenlerin zorbalık hakkındaki farkındalık düzeylerinin çok düşük olduğunu rapor etmiştir. Bu çalışmaya göre, öğretmenlerin çoğu zorbalığın vurma, tekmeleme ve alay etmeden ibaret olduğuna inanmaktadır (Akt: Bidwell, 1997). Benzer şekilde Buchanan ve Winzer (2001) de çalışmasında çocukların % 89'u öğretmenlerin zorbalığı

bazen fark ettiğini çoğu zaman da hiç farketmediğini ifade etmiştir. Ancak fark ettikleri anda zorbalığı durdurduklarını söylemişlerdir. Bu açıdan ele alındığında yetişkinler için zorbalığı oyundan ayırmak güç olabilir. Özellikle de erkek çocuklar arasında yaşanan zorbalık söz konusu olduğunda...

Zorbalığın Olduğu Yerler

Pek çok araştırmacı okulun içindeki zorbalığın, okula geliş gidiş sırasındaki zorbalıktan çok daha sık olduğunu söylemiştir (Olweus, 1978; Ziegler & Rosenstein-Manner, 1991, Akt: Bidwell, 1997). Okuldaki oyun bahçesi en tipik yerdir; bunu koridorlar, sınıfın içi, kantin ve tuvaletler izler (Bidwell, 1997). Buchanon ve Winzer'in (2001) çalışmasında öğrenciler zorbalığın en çok bahçede olduğunu çünkü burada öğretmenlerin olmadığını, olsalar bile görmediklerini söylemişlerdir. Bir başka çalışmada ise öğretmenler zorbalığın sırasıyla bahçe, koridorlar, sınıf ve kantinde ortaya çıktığını ifade etmişlerdir ve bu öğrencilerin görüşleriyle paraleldir (Ziegler & Rosenstein-Manner, 1991; Akt: Bidwell, 1997). Zindi (1994), yatılı okullarda zorbalığın en yaygın olarak yatakhane olduğunu, burayı oyun bahçesi, tuvalet ve sınıfların izlediğini belirlemiştir.

Türkiye'de son 10 yıldır okullardaki şiddet başta medya olmak üzere anne-babaların ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın dikkatini çekmekte, ancak bu olgu çok ender olarak zorbalık adı altında değerlendirilmektedir. 2001 yılından bu yana zorbalığı konu alan kimi çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yıldırım (2001) 8–11 yaşındaki çocuklarda zorbalık, aile çevresi ve popüler olma arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışma zorbalıların, kurbanların ve zorba-kurbanların (kışkırtıcı kurban) ve kontrol grubunun aile çevreleri arasında anlamlı bir fark olmadığına işaret etmektedir. En az popüler olanlar zorbalı ve zorba-kurbanlardır. 2001'de Kepenekçi ve Çınkır (2006). 692 lise öğrencisinin %33'ünün sözel olarak, % 35,5'unun fiziksel olarak, %28,3'ünün duygusal olarak ve %15,6'sının cinsel olarak zorbalığa uğradığını rapor etmişlerdir. Çalışmada ayrıca erkeklerin kızlarda daha çok fiziksel zorbalık kullandığı, kaba şakalar yaptığı ortaya konmuştur. Kurbanın karşılaştığı en tipik zorbalık biçimleri sırasıyla: İtme (%58,1 kızlar; %63,5 erkekler), isim takmadır (%/44,1, %61,8). Öğrenciler ayrıca yetişkinlerden hiç bir şekilde yardım almadıklarını belirtmişlerdir. Kapıcı (2004) ilköğretim öğrencilerinde zorbalık tipi, şiddeti ve bunların depresyon, kaygı ve kendine güven ile ilişkilerini araştırmıştır. Sonuçlar dört ve beşinci sınıfa devam eden 206 öğrenciden %40'ının zorbalığa uğradığını göstermektedir. Ayrıca zorbalık demografik değişkenlerden daha çok psikolojik değişkenlerle bağlantılı bulunmuştur. Pişkin (2006) tarafından ilköğretim öğrencileri arasında yaşanan akran zorbalığı olgusunun türleri ve sıklığını ortaya koymak amacıyla yapılan araştırmaya, Ankara'daki dört ilköğretim okulunun 4,5,6,7 ve 8.sınıfında öğrenim gören 1154 öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin yüzde 35'i düzenli olarak zorbalığa uğradıklarını; %6'sı ise zorbalık yaptığını rapor etmiştir. Erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre anlamlı derecede

yüksek oranlarda zorbalık yaptığı; kurban olarak ise kız öğrencilerin oranının erkek öğrencilere göre anlamlı derecede yüksek olduğu belirlenmiştir. Öğrenciler en fazla sözel zorbalığa uğradıklarını, bunu fiziksel ve dolaylı zorbalığın izlediğini rapor etmişlerdir. Ayrıca erkek öğrencilerin fiziksel, kız öğrencilerin ise sözel ve dolaylı zorbalığa (dışlama, oyuna almama, dedikodu, v.b.) anlamlı biçimde daha fazla uğradıkları belirlenmiştir.

Okulları Zorbalıktan Arındırma Programları

Okulları zorbalıktan arındırmak için çeşitli programlar geliştirilmiştir. Bu programların başarılı olması öğretmenlerin, yöneticilerin, anne-babaların ve öğrencilerin bir bütün olarak ele alınmasıyla mümkün olabilir. Eğitimcilerin eğitimi, belki de en etkili sonucu getirecektir. Bu, çok sayıda öğrenciye ulaşmanın en ekonomik yoludur.

Bunun yanı sıra öğrencilere zorbalıkla başa çıkma becerilerinin öğretilmesi de ayrı bir önem taşımaktadır. Çünkü öğrencilerin %85'i ne zorba ne de kurbandır. Fakat dikkate alınması gereken asıl bu öğrencilerdir. Bunlar zorbaların davranışlarını izlerken, kendi güvenlikleri için kaygılanır ve günün birinde bu saldırgan davranışların onlara yöneleceğini düşünürler. Eğer bu çoğunluğun gücü harekete geçirilirse sadece seyirci kalmazlar, kurbanı destek verirler, kurbanı güçlendirirler ve zorbanın gücünü zayıflatırlar.

Son on yılda zorbalığa karşı pek çok program geliştirilmiş olmasına karşın bunların çok azının etkililiği değerlendirilmiştir. Programların etkililiği hakkındaki bu değerlendirmelerin sonuçları farklılık göstermektedir. Örneğin Olweus (1999) Norveç'te çeşitli okullarda 8–20 aylık sürelerle gerçekleştirdiği müdahale programlarında çok büyük anlamlı değişiklikler elde ettiğini belirtmektedir. Bunlar sözel, fiziksel ve dışlama tipi zorbalıktaki anlamlı azalmaya ek olarak okul iklimi göstergelerinde öğrencilerin daha olumlu sosyal ilişkiler kurması gibi gelişmelerdir (Akt: Bidwell, 1997). Buna karşılık kimi çalışmalarda çok az gelişme olması ya da hiç gelişme olmamasından söz edilmekte, hatta kimi vakalarda zorbalıkta artış saptandığı bile görülmektedir. Şöyle ki; İngiltere'de okul çapında iki yıllık bir zorbalık karşıtı program uygulamasından sonra Eslea ve Smith (1998) zorbalığa uğradığını söyleyenlerin sayısının azaldığını, izleyen bir yıl içinde bu durumun bir okulda durağan kalırken diğer okulda yeniden artış gösterdiğini belirlemişlerdir. Stevens ve arkadaşları (2000) tarafından Finlandiya'da gerçekleştirilen bir başka uygulamanın sonunda, zorbalığa uğrama sayısının sıklığının aynı kalmasına karşın, zorbalık düzeylerinde anlamlı azalmalar olduğu belirlenmiştir. Kanada'da Pepler ve arkadaşları (1994) Olweus (1992)'un programının bir uyarlamasını kullanarak 18 ay süreyle yaptıkları çalışmanın sonucunda, zorbalığa uğrama sıklığı azalırken, buna karşın başkalarına zorbalık yapma sıklığının arttığını bulmuştur. ABD'de Epstein, Plog ve Porter (2000) dört yıllık bir programın uygulaması sonucunda fiziksel ve sözel zorbalık oranlarındaki azalma olmasına karşın, dışlanma oranlarında azalmaya rastlamamışlardır (Akt: Beran & Tutty, 2002).

Bu tutarsız sonuçların nedeninin bu programların yeni geliştirilmesi, yeterince güçlü ve etkili olmaması ve büyük çoğunluğunun kısa süreli (iki yıldan daha az) uygulanması olduğu söylenebilir. Bu nedenle de durağan değişiklikler yaratmak uzun yıllar alabilir. Uzun dönemli programların kısa dönemli program uygulamalarından çok daha etkili olacağını söylemek son derece akılcıdır. Öte yandan zorbalık karşıtı programların etkiliği çoğunlukla öğrenci raporlarıyla ölçülür. Çocukların ifadelerinin ne derece gerçeği yansıttığı konusu tartışmaya açıktır. Çocukların raporları öğretmen raporlarıyla anlamlı bir şekilde ilişkili bulunmaması bunu doğrular niteliktedir (Bidwell, 1997).

AMAÇ

Bu çalışma ile kısa süreli bir zorbalık karşıtı programın ilköğretim öğrencileri üzerindeki etkiliğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada programın etkiliğinin sonucu olarak, kurbanı yönelik zorbalık davranışların sıklığında azalma, kurbanın zorbalığa karşı kendini savunma taktiklerinde gelişme ve seyircilerde koruyucu davranışların artması beklenmektedir.

YÖNTEM

Araç

Okulu Zorbalıktan Arındırma Programı (Bully Proofing Your School Program) Garrity ve arkadaşları (2000) tarafından geliştirilmiştir. Bu programın temel amaçları zorbalık davranışını azaltmak ve güvenli bir okul çevresi yaratmaktır. Program okulda iklim değiştirme ve koruyucu bir okul kültürü yaratma üzerine odaklanmıştır. Okul personeliyle anne-babaları eğitme ve programın ilkelerini müfredat programlarına yaymanın yanı sıra çocuklara kurban olmaktan kurtulmak için taktik ve becerilerin öğretilmesi programın temel hedefidir. Bu uygulamada ise programın sadece öğrenci eğitimi ile ilgili oturumları kullanılmıştır.

Araştırmada program öncesi ve sonrasında kullanılan Colorado Okul İklimi Surveyi (Colorado School Climate Survey) 10 alt ölçekten oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla; kurbanın ifadesiyle zorbalık türleri, kurbanların zorbalığa karşı yaptıkları, zorbalığı yapanların kim(ler) olduğu, kurbanın zorbalığa uğradığı yerler, kurbanın zorbalığı anlattığı kişiler, seyirciye göre zorbalık türleri, seyircinin zorbalığa karşı yaptıkları, öğrencilerin kendilerini güvende hissettiği yerler, öğrencilerin okul iklimi hakkındaki görüşleri ve öğrencilerin zorbalıkla ilgili görüşleridir.

UYGULAMA

Programın öğrencilere yönelik 10 zorunlu ve 3 de tercihe dayalı oturumu vardır. Çalışmada programın yalnızca öğrenci eğitimine yönelik olan ilk beş oturumu uygulamaya konulmuştur. Diğer beş oturum ise öğretmen ve veli eğitimine yöneliktir. Öğretmen ve velilere ulaşmada yaşanan güçlükler nedeniyle çalışma sadece öğrenci grupları ile sınırlandırılmıştır. Uygulamada

ilk beş oturum, haftada bir ders saati süresi olmak üzere, aynı okulun farklı iki grup beşinci sınıf öğrencisi ile 10 hafta boyunca gerçekleştirilmiştir.

Uygulamanın İçeriği

Uygulama beş oturumdan oluşmaktadır. Bu oturumların içeriği şu şekilde özetlenebilir:

Birinci oturum: Zorbalığın tanımı, kim/kimler tarafından yapıldığı, hangi amaçlarla yapıldığı, nedenleri, türleri, zorbalığın ve kurbanların özellikleri, normal akran çatışması ile zorbalık arasındaki farklar ve kurbanda ortaya çıkan duygusal sorunlar hakkında öğrencilerin bilgilendirilmesi.

İkinci oturum: Zorbalığı önlemeye yönelik uygulanabilecek sınıf kurallarının, gruplar oluşturularak öğrenciler tarafından slogan şeklinde renkli kartonlara yazılması ve sınıfta görülebilecek yerlere öğrenciler tarafından asılması, kuralları uygulamanın zorbalığın azalmasına olan etkisinin açıklanması.

Üçüncü oturum: Kurbanın zorba tarafından rahatsız edildiğinde kullanabileceği taktiklerin öğretilmesi (yardım isteme, kendini savunma, dalga geçme, kaçınma, kendi kendine konuşma ve sahiplenme), zorba-kurban ilişkisine ilişkin bir öykü okunması veya video izletilmesi. Bunların ardından zorbalığa uğradıklarında neler yapabileceklerinin tartışılması ve buna yönelik sloganlar yazılması.

Dördüncü oturum: Kurbanın zorbalığa uğradığında kullanabileceği taktikleri hayata geçirebilmesi için, öğrencilerden başlarına gelen veya tanık oldukları bir zorbalık olayını bir kağıda yazmalarının istenmesi (yazmak istemeyenlere ısrar edilmez) ve bu senaryoyu gönüllülerin *rol oynayarak* canlandırması. Rol oynarken de öğretilen altı stratejiden uygun olanlarını kullanmalarının istenmesi ve her oyundan sonra tüm öğrencilerle oynanan senaryonun ve kullanılan taktiklerin tartışılması. Rol yapmak çocuklara zor gelirse veya gönüllü olmazlarsa bu senaryolar *kukla* kullanılarak canlandırılabilir.

Beşinci oturum: Kurbanın zorbalığa uğradığında kullanabileceği taktiklerin hatırlatılmasının ardından yardım edenlere taktik öğretilmesi. Kurban-zorba ilişkisini anlatan bir kitap okunduktan sonra bir tartışma açılarak kurbanın yaşananlar karşısında neler hissetmiş olabileceğinin tartışılması ve bu esnada kullanılan duygu sözcüklerinin tahtaya yazılması (korkmuş, üzgün, yalnız, incinmiş gibi). Bu uygulamada amaç zorbalığa karşı sessiz kalan çoğunluğun harekete geçirilmesidir.

Katılımcılar

Programa Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından alt sosyo-ekonomik düzeyde kabul edilen bir ilköğretim okuluna devam eden 5.sınıf öğrencilerinden 40 öğrenci (24 kız ve 16 erkek) gönüllü olarak katılmıştır.

BULGULAR

1- Zorbalık Türleri ve Kurbanın Zorbalığa Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Tablo 1: Programa Katılan Öğrencilerin Zorbalığa Uğramasına Yönelik Görüşlerinin Ön ve Son test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Kay Kare Testi Sonuçları

Geçen ay boyunca		öntest (%)	son test (%)	p
Diğer çocuklar bana vurdu veya tekmeledi	Asla	30	57.5	<.025
	Bir defa	35	30	2.051
	Daha fazla	35	12.5	<.025
Diğer çocuklar bana kötü sözler söylediler, alay ettiler veya isim taktılar	Asla	35	50	1.841
	Bir defa	10	27.5	<.05
	Daha fazla	55	22.5	<.01
Diğer çocuklar benim hakkımda doğru olmayan hikayeler anlattılar	Asla	65	80	2.257
	Bir defa	20	17.5	.082
	Daha fazla	15	2.5	<.05
Diğer çocuklar yaptıkları şeylerde beni aralarına almadılar	Asla	47.5	72.5	<.025
	Bir defa	25	27.5	.064
	Daha fazla	27.5	0	<.001
Diğer çocuklar bana ait olan şeyleri aldılar	Asla	75	90	3.11
	Bir defa	20	10	1.56
	Daha fazla	5	0	2.05
Diğer çocuklar beni canımı acıtmakla veya eşyalarımı almakla tehdit ettiler	Asla	60	85	<.025
	Bir defa	35	12.5	<.025
	Daha fazla	5	2.5	.346

Diğer çocuklar bana vurdu veya tekmeledi, maddesine *asla* diyenlerin oranı anlamlı düzeyde artış gösterirken ($p<.025$), *bir defadan daha fazla* diyenlerin oranı ise anlamlı düzeyde azalmıştır ($p<.025$). Bununla birlikte *bir defa* diyenlerde ise yine azalma olduğu ancak bunun anlamlı düzeyde olmadığı görülmektedir.

Diğer çocuklar bana kötü söz söyledi, alay etti veya isim taktılar, maddesine *asla* diyenlerde anlamlı bir fark olmamasına karşın bu tür zorbalığa *bir ve daha fazla* uğradığını söyleyenlerin ön ve son testleri arasında anlamlı bir azalma olduğu görülmektedir ($p<.05$; $p<.01$).

Diğer çocuklar benim hakkımda doğru olmayan hikayeler anlattı, maddesine *asla* diyenlerin oranı %80 iken, bunun *bir ya da daha fazla* olduğunu belirtenlerin oranı ise %20 düzeyindedir. Bu maddeye yönelik elde edilen bulgulardan hareketle, öğrenciler arasında kullanılan zorbalık taktikleri arasında bu taktiğin daha az kullanılan bir taktik olduğu söylenebilir.

Diğer çocuklar yaptıkları şeylerde beni aralarına almadılar, maddesine *asla* diyenlerde ön test ile son test arasında anlamlı düzeyde azalma olduğu ($p<.001$) görülmektedir. Diğer yandan *ayda bir* diyenlerin oranında anlamlı bir değişiklik olmazken, *birden fazla* diyen ise hiç kalmamıştır.

Diğer çocuklar bana ait olan şeyleri aldılar, maddesine çocukların büyük yüzdesi (%75 ön test, %90 son test) asla diye cevap vermiştir. Ancak yine de son testte %10 gibi bir oranla öğrencilerin ayda yaklaşık bir kez böyle bir zorbalıkla karşılaştıkları görülmektedir.

Diğer çocukların kendilerini canlarını acıtmakla veya eşyalarını almakla tehdit ettiklerini, söyleyenlerin oranı asla ve bir defa diyenlerin oranı ön ve son test arasında anlamlı bir düşüş ($p < .025$; $p < .025$) göstermiştir.

Bir sınıf içi çalışma bile çocuklar arasındaki vurma veya tekmeleme davranışlarını anlamdı düzeyde azalmasına yol açarken, kapsamı daha geniş bir çalışma ile okul çapında yapılacak benzer uygulamalarla bu tür olumsuz davranışların daha da azalacağı söylenebilir.

Tablo 2: Zorbalığa Uğrayan Kurbanların Yaptıklarının Ön ve Son test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Kay Kare Testi Sonuçları

Zorbalığa uğrayan kurbanın yaptıkları	öntest (%)	son test (%)	p
Okuldaki bir yetişkinden yardım aldım.	32.5	72.5	<.001
Diğer bir çocuktan yardım aldım.	17.5	57.5	<.001
Bunu yapana vurdum, tekmeledim veya ittim.	7.5	12.5	.555
Çocuğa durmasını söyledim.	22.5	65	<.001
Çocuğa benim hakkımda söylediği şeyi kabul ettiğimi bildirdim.	10	7.5	.156
Çocuktan uzak durdum, böylelikle beni incitemeyecek veya alay edemeyecek.	30	70	<.001
Annemden-babamdan (ailemden) yardım aldım.	20	67.5	<.001
Aldırmadım ve yürüyüp gittim.	20	65	<.001
Ben de kötü şeyler söyledim, alay ettim veya isim taktım.	30	0	<.001
Komik şeyler söyleyerek veya yaparak çocuğu durdurmaya çalıştım	15	50	<.001
Daha iyi hissetmek için kendi kendimle konuştum.	22.5	27.5	.266
Hiçbir şey yapmadım	52.5	20	<.01

Tablo-2’de yer alan oniki maddeden üç maddenin dışındaki maddelerin ön ve son testleri arasındaki değişim anlamlı düzeydedir. Bu değişim arzu edilen yöndedir ve uygulamanın etkiliğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Özellikle de *yetişkinden, arkadaştan veya aileden yardım isteme* oranlarındaki artış dikkat çekicidir.

Tablo 3: Kurbanlara göre Zorbalığı Yapanların Ön ve Son test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Kay Kare Testi Sonuçları

Zorbalığı yapan	öntest (%)	son test (%)	p
Bir kız	42.5	17.5	<.025
Bir erkek	65	40	.05
Bir grup	27.5	7.5	<.025

Cinsiyet açısından bakıldığında hem ön hem de son test zorbalığı yapanların daha çok erkekler olduğunu ortaya koymaktadır. Bunu kızlar ve bir grup tarafından yapılan zorbalık izlemektedir. Bu önceki çalışma bulgularıyla tutarlıdır. Öte yandan kız, erkek ve gruplara ilişkin, zorbalıkta bulunma yüzdeleri ön ve son test arasında anlamlı düzeyde azalma göstermektedir.

Zorbalık yapanların oranında görülen bu azalmanın uygulamaya bağlı olduğu söylenebilir.

Tablo 4: Zorbalığın Olduğu Yere Dair Kurban Görüşlerinin Ön ve Son test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Kay Kare Testi Sonuçları

Kurbanın zorbalığa uğradığı yer	öntest (%)	sontest (%)	p
Sınıfta	55	17.5	<.001
Oyun bahçesinde	52.5	30	<.05
Koridorlarda	40	12.5	<.01
Okula giderken veya okuldan gelirken	47.5	20	<.05
Tuvaletlerde	27.5	7.5	<.025
Kantinde	12.5	10	.125

Ön test zorbalığın en çok sınıfta, sonra sırasıyla oyun bahçesi, okula gidiş dönüş yolu, koridorlar tuvaletler ve kantinde olduğuna işaret etmektedir. Son test kantin dışında tüm alanlarda zorbalık oranlarının anlamlı biçimde azaldığını göstermektedir.

Diğer alanlara kıyasla zaten en düşük düzeyde rapor edilen zorbalık son testte de benzer kalmıştır. Elde edilen sonuçların bu okuldaki kantinin konumundan kaynaklandığını söylemek de olasıdır. Kantin ana okul binasının hemen yanındadır ve bu nedenle de öğretmen gözetimine açıktır. Öte yandan sınıf, koridor ve tuvaletlerdeki azalma dikkat çekici ve sevindiricidir. Ancak oyun bahçesindeki zorbalıkta rapor edilen %30 oranı oyun bahçesinde denetim ve gözetime daha çok önem verilmesi gereğine dikkat çekmektedir.

Tablo 5: Kurbanın Zorbalığı Anlattığı Kişilere Yönelik Görüşlerinin Ön ve Son test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Kay Kare Testi Sonuçları

Kurbanın zorbalığa uğradığını anlattığı kişiler	öntest (%)	sontest (%)	p
Hiç kimseye	42.5	5	<.001
Bir arkadaşına	20	40	<.001
Okuldaki bir yetişkine	17.5	47.5	<.01
Anneme veya babama	27.5	57.5	<.01
Bir başkasına	10	2.5	1.92

Kurbanın zorbalığa uğradığını bir arkadaşına, okuldaki bir yetişkine, anne veya babasına anlattığına ilişkin ifadeler son testte anlamlı bir biçimde artmıştır. Program öncesinde zorbalığı her hangi bir yetişkine anlatmayanlar hayli yüksek bir oranda (%42,5) izlenirken, program sonrasında bu oran önemli ölçüde düşmüştür (%5). Uygulama sonrasında öğrenciler zorbalığı öncelikle anne-babalarına, sonra sırasıyla okuldaki bir yetişkine ve arkadaşlarına anlattıklarını ifade etmişlerdir. Bu ifadeler programın etkililiği hakkında umut vericidir.

2- Seyircinin Zorbalığa Yönelik Görüşlerine İlişkin Bulgular

Tablo 6: Seyircilerin Zorbalığa İlişkin Görüşlerinin Ön ve Son Test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin X^2 Testi Sonuçları

Geçen ay boyunca		Öntest %	sontest %	p
Bir çocuğun diğer çocuklar tarafından vurulduğunu, itildiğini veya tekmelendiğini gördüm	Asla	15	60	<.001
	Bir defa	52.5	27.5	<.025
	Daha fazla	32.5	12.5	<.05
Çocukların birine kötü sözler söylediğini, alay ettiğini veya isim taktığını işittim	Asla	15	62.5	<.001
	Bir defa	42.5	17.5	<.025
	Daha fazla	42.5	20	<.05
Çocukların başka birisi hakkında gerçek olmayan hikayeler anlattığını işittim	Asla	60	47.5	1.257
	Bir defa	30	32.5	.058
	Daha fazla	10	20	1.56
Çocukların bazı çocukları oyunlara veya yaptıkları işlere almadıklarını gördüm	Asla	32.5	62.5	<.01
	Bir defa	52.5	30	<.05
	Daha fazla	15	7.5	1.126
Çocukların başka birisine ait şeyleri izinsiz veya habersiz aldığını duydum veya gördüm	Asla	47.5	82.5	<.01
	Bir defa	37.5	10	<.01
	Daha fazla	15	7.5	1.126
Çocukların başka birisini incitmek veya eşyalarını almakla tehdit ettiğini duydum veya gördüm	Asla	50	87.5	<.001
	Bir defa	27.5	7.5	<.025
	Daha fazla	22.5	5	<.025

Seyirci ifadeleri zorbalığa uğrayanların ifadelerini destekler görünümündedir. Tablo 1'e benzer şekilde; *çocukların başka birisi hakkında gerçek olmayan hikayeler anlattığını işittim*, maddesine verilen cevapların yüzdelerinde ön ve son test arasında anlamlı bir fark görülmezken diğer tüm maddelerde ise ön ve son testler arasında *olumlu yönde* anlamlı değişiklikler göze çarpmaktadır.

Tablo 7: Birisinin zorbalığa uğradığını Gören Seyircilerin Yaptıklarının Ön ve Son test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin Kay Kare Testi Sonuçları

Birisinin zorbalığa uğradığını gören seyircinin yaptıkları	öntest (%)	sontest (%)	p
Hiçbir şey yapmadım	40.0	2.5	<.001
İncitilen, alay edilen veya dışlanan çocuğa benimle oynamasını söyledim	30.0	65.0	<.01
İncitilen, alay edilen veya dışlanan çocuğun kaçmasına yardım ettim	25.0	57.5	<.01
Çocuğun problemini çözecek fikirler bulmasına yardım ettim	35.0	75.0	<.001
Okuldaki bir yetişkinden yardım istedim	22.5	60.0	<.001
Öbür çocuğa zarar veren çocuğun önüne geçtim	30.0	62.5	<.01
Zarar gören çocuğa kendini nasıl hissettiğini sordum	37.5	70.0	<.01

Birisinin zorbalığa uğradığını gören seyircinin yaptıkları ön ve son testlerde olumlu yönde anlamlı değişikliğe işaret etmektedir. Örneğin ön testte *Birisinin zorbalığa uğradığını gördüğümde hiçbir şey yapmadım*, diyenlerin

oranı %40 iken son testte bu oranın %2,5'e indiği görülmektedir. Bu anlamlı değişikliklerden hareketle uygulamanın, zorbalığa uğrayanlara karşı duyarlı kalanların azalmasını sağladığı söylenebilir.

Tablo 8: Programa Katılan Öğrencilerin Okul içinde ve Okula Gidiş-Dönüşte Kendilerini Ne Derecede Güvende Hissettiklerine Dair Görüşlerinin Ön ve Son test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin X^2 Testi Sonuçları

Aşağıdaki yerlerde kendinizi ne kadar güvende hissettiniz?	Güven düzeyi	öntest (%)	son test (%)	p
Sınıfta	Güvensiz	20	0	<.01
	Biraz güvensiz	0	0	-
	Biraz güvenli	12.5	5	1.409
	Güvenli	67.5	95	<.01
Bahçede	Güvensiz	12.5	5	1.409
	Biraz güvensiz	12.5	5	1.409
	Biraz güvenli	32.5	20	1.614
	Güvenli	42.5	70	<.025
Koridorlarda	Güvensiz	17.5	7.5	1.82
	Biraz güvensiz	27.5	7.5	<.025
	Biraz güvenli	17.5	25	.672
	Güvenli	37.5	60	<.05
Okula gidiş-dönüş yolunda	Güvensiz	32.5	12.5	<.05
	Biraz güvensiz	15	5	2.22
	Biraz güvenli	20	27.5	.621
	Güvenli	32.5	55	<.05
Tuvaletlerde	Güvensiz	22.5	2.5	<.01
	Biraz güvensiz	20	12.5	.826
	Biraz güvenli	17.5	37.5	<.05
	Güvenli	40	55	<.05

Ön testte sınıfta kendini *güvensiz* hissedenlerin oranı %20'lerde iken son testte ise bu oran 0'a inmiştir. Bu durum kendilerini *güvenli* hissedenlerin oranının ön testte %67,5 iken son testte %95'e ulaşmasını da açıklar niteliktedir. Benzer biçimde bahçede, koridorlarda, okula gidiş-dönüş yolunda ve tuvaletlerde *güvenli* hissedenlerin oranı son testte anlamlı biçimde artış göstermiştir.

Program sonunda sınıfta, bahçede, koridorlarda, okula gidiş-dönüş yolunda ve tuvaletlerde kendilerini %95 gibi yüksek bir oranda güvende hissetmeleri bulgusuna dayanarak, öğrencilerin zorbalığa karşı arkadaşına yardım etme, yalnız kalmama ve yetişkinden yardım alma gibi uygulamada yer alan kimi zorbalık karşıtı stratejileri yaşama geçirdikleri söylenebilir.

3. Okul İklimine Yönelik Bulgular

Tablo-9: Programa Katılan Öğrencilerin Zorbalığa Yönelik Görüşlerinin Ön ve Son test Puanlarının Karşılaştırılmasına İlişkin X^2 Testi Sonuçları

		Kesinlik le doğru değil	Bazen doğru	Sık sık doğru	Tama men doğru
1-Eğer birisinin <u>zorbalığa uğradığını</u> görürlerse diğer çocuklar yardım eder	öntest	15	35	7.5	42.5
	sontest	5	12.5	35	47.5
	p	2.222	<.025	<.01	.202
2-Birisinin zorbalığa uğradığını gören diğer çocuklar büyüklere söylerler	öntest	12.5	40	30	17.5
	sontest	5	15	35	45
	p	1.409	<.025	.227	<.01
3-Eğer birisi teneffüste yalnızsa diğerleri onu birlikte oynamaya çağırırlar	öntest	10	35	15	40
	sontest	5	15	35	45
	p	.720	<.05	<.05	.204
4-Çocuklar arkadaşlarını daha çok çalışması için desteklerler	öntest	10	40	10	40
	sontest	0	17.5	35	47.5
	p	<.05	<.05	<.01	.457
5-Okulumuzda kesin kurallar vardır	öntest	5	15	12.5	67.5
	sontest	2.5	5	25	67.5
	p	.346	2.222	2.05	0
6-Birisine <u>zorbalık yapıldığını</u> gören öğretmenler hemen yardıma koşarlar	öntest	2.5	12.5	12.5	72.5
	sontest	0	15	10	75
	p	.346	.105	.125	.064
7-Yanlış davranan öğrenciler öğretmenimin epey vaktini alır	öntest	20	20	22.5	37.5
	sontest	2.5	35	30	32.5
	p	<.025	2.257	.581	.219
8-Bu okuldaki büyükler çocukların okuldaki çalışmalarını en iyi şekilde yapmaları için çaba gösterirler	öntest	10	25	19.5	47.5
	sontest	5	22.5	22.5	50
	p	.720	.69	.312	.050
9-Benim okulum herkesin derse katılması için uğraşır	öntest	10	40	15	35
	sontest	15	30	20	35
	p	.457	.879	.346	0
10-Teneffüste genellikle birileriyle oynarım	öntest	7.5	30	25	37.5
	sontest	0	22.5	15	62.5
	p	.311	.581	1.25	<.05
11-Rahatsız olduğum zaman diğer çocuklar beni rahatlatmak için çaba gösterirler	öntest	15	22.5	22.5	40
	sontest	0	25	12.5	62.5
	p	<.025	.069	1.38	<.05
12-Okula gitmeyi seviyorum	öntest	2.5	7.5	37.5	52.5
	sontest	0	15	10	75
	p	1.102	1.126	<.01	<.05
13-Okula gitmekten korkuyorum	öntest	87.5	7.5	0	0
	sontest	92.5	7.5	0	0
	p	.555	0	0	0
14-Bu okulda bulunan insanların çoğu iyidir	öntest	5	35	27.5	32.5
	sontest	0	15	50	35
	p	2.051	<.05	<.05	.055

Tablo-9'daki maddelerden 1,2,3,4,10,11,12 ve 14.maddelerin hepsinde *istenen yönde anlamlı değişiklikler* gözlenmektedir. Bu maddelere ilişkin yüzdeler daha önce belirtilen, zorbalığa uğrayanlar ile seyircilerin Tablo 1 ile Tablo 6'da ifade edilen ön ve son test farklarıyla benzerlik göstermektedir. Bu durum programın etkililiği ile açıklanabilir.

Tablo 10: Programa Katılan Öğrencilerin Program Öncesi ve Sonrasında Zorbalığa Yönelik Görüşlerinin Karşılaştırılmasına İlişkin X^2 Testi Sonuçları

	öntest (%)	sontest (%)	p
1-Kendinizden küçük, güçsüz insan veya hayvanlara takar mısınız?	15	20	.346
2-Diğer insanlarla alay etmek, dalga geçmekten hoşlanırmısınız?	45	5	<.001
3-Eğer insanlarla dalga geçerseniz, onların rahatsız olduğunu görmekten hoşlanırmısınız?	22.5	15	.738
4-Diğer insanların hata yapmasının eğlenceli olduğunu düşünür müsünüz?	52.5	7.5	<.001
5-Diğer insanların eşyalarını almak veya zarar vermektense hoşlanırmısınız?	12.5	7.5	.555
6-Öğrencilerin okuldaki en sert çocuk olduğunuzu düşünmelerini ister misiniz?	47.5	7.5	<.001
7-Sık sık sinirlenir ve uzun zaman sinirli kalırmısınız?	52.5	45	.450
8-Yaşamınızda yanlış giden şeyler için diğer insanları suçlar mısınız?	65	2.5	<.001
9-Sizi inciten insanlardan öç almak ister misiniz?	57.5	30	<.025
10-Bir oyun oynarken veya spor yaparken hep kazanmak ister misiniz?	75	40	<.01
11-Bir şeyi yapamadığınızda (başarısız olduğunuzda) diğer insanların ne düşüneceği hakkında kaygılanırmısınız?	60	22.5	<.001
12-Birisi başarılı olduğunda kıskanır veya öfkelenir misiniz?	65	12.5	<.001

1.maddeye verilen cevaplar ön ve son testte farklılık göstermemektedir. Bu arzu edilen bir davranışı yansıtmaktadır 2,4,6,8,9,10,11 ve 12.maddelerde ise ön ve son testler arasında olumlu yönde ve oldukça anlamlı değişiklikler vardır.

İkinci maddede ilişkin diğer insanlarla alay etme ve dalga geçmekten hoşlananların oranındaki büyük düşüş (ön test %45, son test %5) bir zorbalık biçimi olan *alay etme ve isim takmanın* azalması biçiminde düşünülmelidir. Beşinci maddeye verilen cevaplar ise daha önceki bulgularla (Tablo-1 ve 6'daki beşinci madde) doğru orantılıdır. Bu anlamlı değişiklikler ise programın etkililiğiyle ilgili olarak değerlendirilebilir.

Uysal (2006) İzmir'de bir ilköğretim okulunda 7.sınıflarla bir yıl boyunca yürüttüğü "Şiddet Karşıtı Eğitim Programı-ŞKEP" uygulaması sonucunda, deney grubu öğrencilerinin çatışma çözme puanlarının eğitim öncesine göre yükseldiğini, şiddet eğilimi puanlarının anlamlı düzeyde azaldığını belirlemiştir. Diğer yandan şiddet davranışı puanlarında eğitim öncesine göre anlamlı bir fark olmamasına karşın öğretmenler şiddet davranışında azalma eğilimi rapor etmiştir.

Düzgün, Alibeyoğlu ve Orhan (2006), İstanbul'da Darüşşafaka İlköğretim Okulunun tüm sınıflarında "Şiddete Karşı Farkındalık" öğretim programını uygulamışlardır. Programda eğitimi gerçekleştirecek öğretmenlere eğitici eğitimi verilmiş, farklı gelişim düzeylerinde kullanılacak olan ilgili modülleri nasıl işleyeceklerini açıklayan öğretmen el kitapçıkları dağıtılmıştır. Programda öğrencilerin günlük yaşamlarında şiddet ve şiddet içeren

davranışlara yönelik farkındalıklarının geliştiği ve bu yönde davranışlar geliştirdikleri gözlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışma kısa süreli ve sadece öğrenciye odaklanmış bir çalışmanın bile olumlu sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir. Kuşkusuz çalışmanın etkililiğini değerlendirmek için kullanılan teknik öğrencilerin kendini ifade etmesi üzerine temellendirilmiştir ve bu tekniklere ilişkin tüm sakıncalar bu çalışma için de geçerlidir. Gelecek çalışmalarda bu yönteme ek olarak öğretmen gözlemleri ve akran kabul ölçeklerinden de yararlanılması önerilebilir. Elde edilen sonuçlar gelecek çalışmalar için umut verici olmakla birlikte, alanyazında bu tür program uygulamalarının uzun dönemli etkilerine ilişkin verilerin yeterli olmadığı belirtilmektedir. Zorbalık karşıtı programların uzun dönemli başarısı okul personeli, anne-babalar ve öğrencilerin işbirliği ile mümkündür. Kuşkusuz eğitimcilerin eğitimi bu süreçte en önemli yeri kapsayacaktır. Bu çok sayıda bireye ulaşmanın en etkili ve ekonomik yoludur.

KAYNAKÇA

- Anderson, C.A. & Bushman, B.J. (2002). The effects of media violence on society. **Science**, 295(5564): 2377-2379.
- Behar, D., J. Hunt, A. Ricciuti, D. Stoff, and B. Vitiello. (1990). Subtyping aggression in children and adolescents. **The Journal of Neuropsychiatry & Clinical Neurosciences**, 2: 189-192.
<http://neuro.psychiatryonline.org/cgi/content/abstract/2/2/189> (10.03.2007 tarihinde erişilmiştir)
- Beran, N.T. & Tutty, L. (2002). **An Evaluation of the Dare to Care: Bully Proofing Your School Program**, Final Report..
http://www.ucalgary.ca/resolve/files/dare_to_care.pdf (08.02.2006 tarihinde erişilmiştir)
- Bernstesin, J.Y. & Watson, M.W. (1997). Children who are targets of bullying, **Journal of Interpersonal Violence**, 12(4): 483-498.
- Bidwell, N.M. (1997). **The Nature and Prevalence of Bullying in Elementary Schools** SSTA Research Centre Report.
- Boulton, M. & Underwood, K. (1992). Bully/victim problems among middle school children. **British Journal of Educational Psychology**, 62:73-87.
- Byrne, B. (1994). Bullies and victims in a school setting with reference to some Dublin schools. **The Irish Journal of Psychology**, 15(4):574-586.
- Buchanan, P. & Winzer, M. (2001). Bullying in schools: Children's voices. **International Journal of Special Education**, 16(1): 67-79.

- Carney, J.V. (2000). Bullied to Death: Perceptions of Peer Abuse and Suicidal Behaviour During Adolescence. **School Psychology International**, 21(2): 213-223.
- Carney, A.G. & Merrell, K. W. (2001). Bullying in schools: Perspectives on understanding and preventing an international problem. **School Psychology International**, 22:364-382.
- Connor, D.F. (1998). Over categorical aggression in referred children and adolescents. **Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry**, 67(1):66-73.
- Craig, W.M. & Pepler, D.J. (1997). Observations of bullying and victimization in the school yard. **Canadian Journal of School Psychology**, 13:41-59.
- Donaldson, E.L. (1999). A comparative study of educational policies and effective school-based strategies to reduce violence in schools: Canada, Finland and Scotland. In G. Malicky, B. Shapiro & K. Mazurek (Eds.) **Building foundations for safe and caring schools: Research on disruptive behaviour and violence** (pp. 199-220) Edmonton: Duval House.
- Düzgün, E., Alibeyoğlu, M.C. ve Orhan, F. (2006). “Şiddete Karşı Farkındalık” Öğretim Programının Etkiliği ve Öğrenci Görüşleri. Bildiri Özeti. **I. Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler Sempozyumu**, 28 - 31 Mart 2006, İstanbul.
- Eslea, M. & Rees, J. (2001). What age are children most likely to be bullied at school? **Agressive Behavior**, 27(6):419-429.
- Garrity, C., Jens, K., Porter, W., Sager, N. & Short-Camilli, C. et al. (2000). **Bully-Proofing Your Elementary School**, (2d ed.) . Longmont, Colorado: Sopris West.
- Glover, D., Gough, G., Johnson, M. & Cartwright, N. (2000). Bullying in 25 secondary schools: Incidence, impact and intervention. **Educational Research**, 42(2):141-156
- Griffin, R.S. & Gross, A.M. (2004). Childhood bullying: Current findings and future directions for research. **Aggression and Violent Behavior**, 9: 379-400.
- Hazler, R.J., Hoover, J.H. & Oliver, R. (1991). Student perceptions of victimization by bullies in school. **Journal of Humanistic Education and Development**, 29:143-150.
- Merrell, J. (2001). Social support for victims of domestic violence, **Journal of Psychosocial Nursing**, 39(11):30-35.
- Jarrett, O.S. (2001). Play during recess and the effect of recess on classroom behavior. **Play, Policy & Practice Connections**, 6 (1):11-17.
- Juvonen, J., Graham, S. & Schuster, M.A. (2003). Bullying Among Young Adolescents: The Strong, the Weak and the Troubled, **Pediatrics**, 112(6): 1231-1237.
- Kapıcı, E.G. (2004). İlköğretim Öğrencilerinin Zorbalığa Maruz Kalma Türünün ve Sıklığının Depresyon, Kaygı ve Benlik Saygısıyla İlişkisi. **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. 37(1):1-13.

- Kepenekçi, Y. & Çınkır, Ş. (2006). Bullying among Turkish high school students. *Child Abuse & Neglect*, 30(2):193-204.
- Marano, H.E. (1995). Big bad bully. *Psychology Today*, 28(5):50-68.
- Olweus, D. (1987). Schoolyard bullying - Grounds for intervention. *School Safety*, Fall:4-11.
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among school children : Basic facts and effects of a school based intervenyion program. In Pepler, D. & Rubin, K. (Eds.), **The Development and Treatment of Child Agression** (pp.411-448). Hillsdale, NJ:Erlbaum.
- Olweus, D. (1992) Bullying among schoolchildren: intervention and prevention. In Peters, R. D. V., McMahon, R. J. & Quinsey, V. L. (eds) **Aggression and Violence Throughout the Life Span**. Sage Publications, Newbury Park, pp. 100-125.
- Olweus, D. (1993). Bullying at school – What we know and what we can do. Oxford: Blackwell Publishers.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school - Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(7): 1171-1190.
- Olweus, D. (1999). In P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. Catalano, & p. Slee (Eds.), **The nature of school bullying: A cross national perspective** (pp. 28-48). London: Routledge.
- O'Moore, A.M. & Hillery, B. (1989). Bullying in Dublin schools. *Irish Journal of Psychology*, 10(3):426-441.
- Pepler, D.J., Craig, W.M., Ziegler, S. & Charach, A. (1994). An evaluation of an anti-bullying intervention in Toronto schools. *Canadian Journal of Community Mental Health*, 132(2):95-110.
- Perry, D.G., Kusel, S.J. & Perry, L.C. (1988). Victims of peer agression. *Developmental Psychology*, 24(6):807-814.
- Pişkin, M. (2006). Akran zorbalığı olgusunun ilköğretim öğrencileri arasındaki yaygınlığının incelenmesi. **I. Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alnabilecek Tedbirler Sempozyumu**, 28-31 Mart 2006, İstanbul.
- Price, J. M., & Dodge, K. A. (1989). Reactive and proactive aggression in childhood: Relations to peer status and social context dimensions. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 17:455-471.
- Rebecca S. Griffin, R.S. & Gross, A.M. (2004). Childhood bullying: Current empirical findings and future directions for research. *Aggression and Violent Behavior*, 9(4):379-400.
- Rigby, K. (1997). Attitudes and beliefs about bullying among Australian school children. *Irish Journal of Psychology*, 18(2):202-220.
- Roberts, M. (1988). Schoolyard menace. *Psychology Today*, 17(2):54-56.

- Smith, P.K. (1991). The silent nightmare: Bullying and victimization in school peer groups. **The Psychologist**, 4:243-248.
- Smith, P.K., Madsen, K. & Moody, J. (1999). What causes the age decline in reports of being bullied at school? Towards a developmental analysis of risks of being bullied. **Educational Research**, 41(3):267-285.
- Stevens, V., de Bourdeaudhuij, I. & Van Oost, P. (2000). Bullying in Flemish schools: an evaluation of anti-bullying interventions in primary and secondary schools. **British Journal of Educational Psychology**, 70:195–210.
- Uysal, A. (2006). Şiddet Karşıtı Programlı Eğitimin Öğrencilerin Çatışma Çözüm, Şiddete Eğilim ve Şiddet Davranışlarına Yansıması. Bildiri Özeti. **I. Şiddet ve Okul: Okul ve Çevresinde Çocuğa Yönelik Şiddet ve Alınabilecek Tedbirler Sempozyumu**, 28 - 31 Mart 2006, İstanbul.
- Withney, I. & Smith, P.K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying injunior/middle and secondary schools. **Educational Research**, 35(1):3-25.
- Yıldırım, S. (2001). Zorbalık, Aile Ortamı ve Popülarite Arasındaki İlişkiler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Zindi, F. (1994). Bullying at boarding school: a Zimbabwe study. **Research in Education**, 51:23-32.